

TARJIMADA MILLIY O'ZIGA XOSLIK (yevropa maktabi misolida)

Oqila Sh.Sattorova

Arab tili tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası Tarjimonlik fakulteti

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti

Toshkent, O'zbekiston

sattorova.oqila@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqola tarjima jarayonida milliylik (nationalism) g'oyasining ta'sirini Yevropa maktabi, xususan, XVIII–XIX asrlar nemis romantizmi misolida o'rganadi. Tadqiqotda Fridrix Shleyermaxer, Avgust Vilgelm fon Shlegel va Antuan Berman kabi nazariyotchilarning g'oyalariga asoslanib, tarjima orqali milliy o'zlikni qurish mexanizmlari tahlil qilinadi. Begonalashtirish (foreignizing) va ichkarilashtirish (domestication) strategiyalari milliy til va madaniyatni boyitish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada kontekstida Shekspir va Gomer asarlarining nemis tiliga tarjimasi misollarida tarjima milliy adabiyot va til standartlashuviga qanday hissa qo'shgani ko'rsatiladi. Natijalar tarjima milliy identifikatsiyani mustahkamlashning kuchli vositasi ekanligini tasdiqlaydi, ammo globallashuv sharoitida milliy va xalqaro muvozanatni saqlash muhimligini ta'kidlaydi. Maqola tarjima nazariyasi va milliy o'zlik masalalariga qiziqqan tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.*

Kalit so'zlar: *tarjima nazariyasi, milliylik, Yevropa maktabi, nemis romantizmi, begonalashtirish, ichkarilashtirish, milliy o'zlik, Shleyermaxer, Shlegel, adabiy tarjima, milliy adabiyot, tarjima strategiyalari*

Kirish

Tarjima nafaqat tillararo aloqa vositasi, balki milliy o'zlikni shakllantirish va mustahkamlashning kuchli mexanizmidir. Milliylik (nationalism) g'oyasi tarjima jarayoniga chuqur ta'sir ko'rsatadi: u tarjima strategiyalarini belgilaydi, matn tanlovini boshqaradi va milliy adabiyotni boyitish yoki himoya qilish uchun ishlatiladi. Yevropa maktabi – bu XVIII–XIX asrlarda, ayniqsa Germaniya romantizmi davrida shakllangan tarjima an'anasi bo'lib, unda milliylikning ta'siri eng yorqin namoyon bo'lgan. Ushbu maqolada Yevropa maktabining (xususan, nemis romantik maktabining) misolida milliylikning tarjima nazariyasi va amaliyotiga ta'siri tahlil qilinadi. Maqsad – tarjima orqali milliy o'zlikni qurish mexanizmlarini ochib berish va zamonaviy tarjima nazariyasiga hissa qo'shishdir. Tadqiqot asosiy adabiyotlar tahliliga, tarixiy misollarga va empirik natijalarga tayangan holda o'tkazilgan.

O'rganilgan adabiyotlar tahlili

Tarjima nazariyasida milliylik masalasi XX asr oxiri va XXI asr boshida “madaniy burilish” (cultural turn) davrida faol muhokama qilindi. Asosiy manbalardan biri – J. Miltoning “Nationalism and Literary Translation”¹ (2003) asari bo‘lib, unda Piter Alterning millatchilik turlarini (Risorgimento, Reformist va Integral) asos qilib, tarjima bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan². Muallif nemis romantizmini Risorgimento millatchiligining yorqin namunasi sifatida keltiradi: Avgust Vilgelm fon Shlegel, Novalis va Fridrix Shleyermaxer kabi mutafakkirlar tarjima orqali nemis millatini qurishni maqsad qilganlar. Shlegelning so‘zlari bilan: “Bizning o‘z asarlarimizdan butunlay mustaqil ravishda biz allaqachon begona narsalarni to‘liq o‘zlashtirish orqali yuqori darajadagi madaniyatga erishdik. Boshqa xalqlar tez orada nemis tilini o‘rganishadi”³. Bu yerda tarjima milliy tilni boyitish va uni dunyo markaziga aylantirish vositasi sifatida ko‘rilgan.

Tarjimashunoslikda milliylik masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, Jon Dyuning demokratik ta‘lim haqidagi qarashlari va Suxomlinskiyning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvi Yevropa ta‘lim tizimida keng qo‘llanilib, tarjima jarayoniga ham ta‘sir ko‘rsatadi.

OECD tashkiloti va Andreas Shlayxer tadqiqotlarida Yevropa ta‘lim tizimining samaradorligi statistik asosda tahlil qilinib, unda madaniy va lingvistik moslashuvning muhimligi qayd etilgan.

Yevropa Ittifoqining ta‘lim strategiyasida esa ko‘p tillilik, madaniyatlararo muloqot va inklyuzivlik asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan bo‘lib, bu holat tarjima faoliyatida milliylikni saqlash zaruratini yanada kuchaytiradi.

Boshqa muhim manba – Fridrix Shleyermaxerning “Tarjimaning turli usullari to‘g‘risida”⁴ (1813) ma‘ruzasi. U “begonalashtirish” (foreignizing) usulini himoya qilgan: o‘quvchini muallifga yaqinlashtirish o‘rniga, muallifni o‘quvchiga yaqinlashtirish. Bu usul nemis millatchiligi kontekstida paydo bo‘lgan – Napoleon bosqiniga qarshi kurashda nemis madaniyatini mustahkamlash zarur edi. Shleyermaxer nemis tilini “dunyoviy” tilga aylantirish uchun tarjima orqali yunon va ingliz klassikalarini (masalan, Gomer va Shekspirni) o‘zlashtirishni taklif qilgan. Vossning Gomer tarjimasi (1781, 1793) va Shlegel-Tikning Shekspir tarjimasi milliy adabiyotning asosini yaratgan: ko‘p tillilikni rivojlantirish; madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish; amaliy tarjima mashg‘ulotlariga katta e‘tibor berish.

Bu omillar tarjimada milliylikni to‘g‘ri aks ettirish imkonini beradi.

¹ Milton, J. (2003). Nationalism and Literary Translation. São Paulo: Universidade de São Paulo. (PDF: https://dlm.fflch.usp.br/sites/dlm.fflch.usp.br/files/2003-nationalism_and_literary_translation.pdf)

² Alter, P. (1994). Nationalism. 2nd ed. London: Edward Arnold.

³ Brman, A. (1984). L’Épreuve de l’étranger. Paris: Gallimard.

⁴ Schleiermacher, F. (1813). On the Different Methods of Translating. (O‘zbek tilida tarjima nazariyasi bo‘yicha ishlatilgan).

Tarjimada uchraydigan muammolar: milliy realiyalarni to'liq ifoda etish qiyinligi; madaniy tafovutlar sababli ma'no yo'qolishi; terminologik nomuvofiqliklar; kontekstual moslashuv muammolari.

Antuan Bermanning “L’Epreuve de L’Etranger” (1984) asari Yevropa romantizmining tarjima falsafasini chuqur tahlil qiladi. U Shleyermaxer va Shlegelning g'oyalarini “begona tajriba” sifatida ko'rib, milliylikning tarjima orqali o'zini tasdiqlashi haqida yozadi. Zamonaviy tanqidiy ishlar, masalan, “Methodological nationalism in translation studies: A critique” (2020), Yevropa maktabidagi ushbu yondashuvni “milliy ramkalar”ning cheklovlari sifatida tanqid qiladi, ammo uning tarixiy ahamiyatini inkor etmaydi.

O'zbek adabiyotida bu mavzu kam o'rganilgan bo'lsa-da, umumiy tarjima nazariyasi (Najmiddin Komilov, G'. Abdazova ishlari) milliy o'zlik va tarjima aloqasini eslatadi⁵. Yevropa misollari esa o'zbek tarjima maktablariga (xorazm tarjima maktabi) parallel ravishda tahlil qilinishi mumkin.

Tahlil va natijalar

Yevropa maktabida (asosan nemis romantizmi) milliylik tarjima strategiyalarini ikki yo'nalishda belgilagan: 1) **Domestikatsiya** (ichkarilashtirish) – chet el asarlarini milliy til va madaniyatga moslashtirish orqali milliy adabiyotni boyitish; 2) **Begonalashtirish** – asl matnning begonaligini saqlash orqali milliy tilning kuchini namoyish etish. Natijada, nemis tili frantsuz madaniyati ta'siridan xalos bo'lib, o'z “Volksgeist” (xalq ruhi) ni ifodalovchi tilga aylandi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Risorgimento millatchiligi davrida tarjima “muhim” rol o'ynagan: intellektuallar (Shlegel, Shleyermaxer) tarjima orqali millatni qurganlar. Misol uchun, Shekspir tarjimasi nemis teatrini yaratgan, Gomer – epik an'anani boyitgan. Reformist millatchilikda (masalan, Turkiya Respublikasi davridagi Davlat Tarjima Byurosi, 1940–1946) tarjima rejalashtirilgan holda 467 ta G'arb klassikasini o'zbekcha emas, turkcha o'zlashtirgan – bu ham Yevropa tajribasining davomi⁶.

Yevropa tajribasi shuni ko'rsatadiki, tarjimada milliylikni saqlash va uni moslashtirish o'rtasida muvozanatni topish muhimdir. Tarjimon nafaqat til mutaxassisi, balki madaniyatlararo vositachi sifatida ham faoliyat yuritadi.

O'zbekiston tarjima maktabi uchun ham Yevropa tajribasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa: ko'p tillilikni rivojlantirish; milliy qadriyatlarni tarjimada aks ettirish; zamonaviy tarjima texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlarida qo'llanishi mumkin.

Fransiya tarjima maktabida matnni qabul qiluvchi auditoriyaga moslashtirish muhim hisoblanadi. Bu yerda tarjimon matndagi milliy unsurlarni saqlagan holda, ularni tushunarli shaklda yetkazishga intiladi.

⁵ Komilov, N. (XIX asr xorazm tarjima maktabi haqida ishlar). Toshkent: O'zbekiston adabiyoti va san'ati nashriyoti.

⁶ Abdazova, G. (2023). Badiiy tarjima olamiga sayohat. Toshkent: TSUULL nashri.

Italiya tajribasida esa tarjima jarayonida original matnning milliy koloritini maksimal darajada saqlashga e'tibor qaratiladi. Bu esa "ekvivalentlik" va "adekvatlik" tushunchalarining uyg'unlashuviga olib keladi.

Natijalar empirik jihatdan tasdiqlangan: tarjima milliy tilni standartlashtirgan, yangi terminlar yaratgan va adabiyotni boyitgan. Biroq Integral millatchilikda (nazi davri Germaniyasi) tarjima cheklangan, ammo yashirincha davom etgan. Umumiy natija: Yevropa maktabida milliylik tarjimani "milliy qurilish loyihasi"ga aylantirgan, bu bugungi globallashuv sharoitida ham dolzarb – milliy identifikatsiyani saqlash uchun.

Xulosa

Tarjimada milliylikning Yevropa maktabi misolida ta'siri shubhasiz ijobiy va salbiy tomonlarga ega: u milliy adabiyotni yaratgan, tillarni boyitgan, ammo ba'zan izolyatsiyaga olib kelgan. Nemis romantik maktabi bu jarayonning klassik namunasi bo'lib, tarjima orqali "begona"ni "o'z"ga aylantirish mexanizmini ko'rsatadi. Tarjimada milliylik muhim lingvomadaniy omil bo'lib, u matnning mazmuni va ta'sirchanligini belgilaydi. Yevropa mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali tarjima uchun til bilimidan tashqari madaniy kompetensiya ham zarur.

O'zbekiston tarjima tizimini rivojlantirishda Yevropa maktabining ilg'or tajribalarini o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Zamonaviy tarjimonlar uchun bu tajriba milliy o'zlikni himoya qilish va xalqaro dialogni saqlash muvozanatini o'rgatadi. Kelajak tadqiqotlar O'zbekiston tarjima tajribasini Yevropa maktabi bilan qiyosiy tahlil qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Milton, J. (2003). Nationalism and Literary Translation. São Paulo: Universidade de São Paulo. (PDF: https://d1m.fffch.usp.br/sites/d1m.fffch.usp.br/files/2003-nationalism_and_literary_translation.pdf)
2. Schleiermacher, F. (1813). On the Different Methods of Translating. (O'zbek tilida tarjima nazariyasi bo'yicha ishlatilgan).
3. Berman, A. (1984). L'Épreuve de l'étranger. Paris: Gallimard.
4. Alter, P. (1994). Nationalism. 2nd ed. London: Edward Arnold.
5. Venuti, L. (1991). Genealogies of Translation Theory: Schleiermacher. TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction.
6. Komilov, N. (XIX asr xorazm tarjima maktabi haqida ishlar). Toshkent: O'zbekiston adabiyoti va san'ati nashriyoti.
7. Abdazova, G. (2023). Badiiy tarjima olamiga sayohat. Toshkent: TSUULL nashri.
8. Goethe J.W. Faust. Erster Teil. -Л.: Художественная литература, 1971.
9. Гёте Й.В. Фауст. Пошо Али Усмон таржимаси. - Т., Sharq, 2007.

10. Гёте. Фауст. Э.Воҳидов тарж. - Т., Адабиёт ва санъат нашр, 1972.
11. Flagstad Ch. Psychologie der Sprachpadagogik. Leipzig, Berlin, Verl, von Teubner B.G. 1913.
12. Reiss K. Translation Criticism. The Potentialities and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality. // Manchester: St Jerome. 1971/2000 [Translated from German by E. Rhodes.